

Verhalen over recht en identiteit

Ervaringen van Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner met het vreemdelingenrecht

Inleiding

Gezinshereniging en gezinsvorming van migranten in Nederland met een partner uit het buitenland staan de laatste jaren opnieuw in de belangstelling. De belangstelling gaat vooral uit naar tweede generatie Turken en Marokkanen die een partner uit het herkomstland van hun ouders laten overkomen, hetgeen veelal als problematisch wordt gezien. Vaak wordt voorbijgegaan aan het feit dat autochtone Nederlanders de grootste groep mensen vormen, die een buitenlandse partner voor gezinshereniging of gezinsvorming naar Nederland laten overkomen.

Dit hoofdstuk gaat over deze autochtone Nederlanders met een buitenlandse geliefde. Ik heb voor deze groep gekozen, omdat ik geïnteresseerd ben in processen van uitsluiting van een groep, voor wie deze uitsluiting door het vreemdelingenrecht onverwacht is. De meeste autochtone Nederlanders hebben zich, anders dan bijvoorbeeld allochtone Nederlanders, het bestaan van het vreemdelingenrecht en de manieren waarop dit recht in het gezinsleven kan ingrijpen, nooit zo gerealiseerd.¹ Twee vragen komen aan de orde: welke gevolgen heeft het vreemdelingenrecht voor het dagelijks leven van Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner? Welke gevolgen heeft het vreemdelingenrecht voor de identiteitsbeleving van Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner? Beide vragen veronderstellen een aanmerkelijke invloed van het vreemdelingenrecht op levens van mensen. Maar kan aan het recht wel een dergelijke grote invloed in het dagelijks leven worden toegedacht?

1 Waarmee ik niet wil zeggen dat het vreemdelingenrecht voor allochtone Nederlanders minder ingrijpend zou zijn, zie bijvoorbeeld Van Walsum (2000) over Javaanse Surinamers.

Recht in het dagelijks leven

In de rechtssociologie wordt de betekenis van recht in het maatschappelijk verkeer bijna voortdurend gerelativeerd. Volgens de rechtssociologen Sarat en Kearns (1993: 60-61) zou in onderzoek niet het recht, maar het dagelijks leven van individuen centraal moeten staan. Het gaat volgens hen niet zozeer om de vraag of het recht haar beoogde effecten realiseert, maar om de vraag welke effecten het recht überhaupt heeft. Recht is slechts een van de normatieve relaties die het dagelijks leven beïnvloeden. Recht is een intern kenmerk van sociale situaties, meer dan een autonome kracht die inwerkt op sociale situaties (Ewick, Kagan & Sarat 1999: 10). De studie van het dagelijks leven zou open moeten staan voor de meervoudige manieren waarop het recht aanwezig is, door te onderzoeken hoe mensen het recht gebruiken en hoe ze het negeren.

Deze benadering vestigt de aandacht op de relatieve onmacht van het recht om sociale relaties te reguleren. Maar in dit hoofdstuk gaat het om de invloed die het vreemdelingenrecht heeft op het leven Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner, en daarmee over de macht van het recht. In juridische vrouwenstudies staat deze macht van het recht centraal. De invloed van het recht op sociale verhoudingen kan moeilijk worden onderschat. In de woorden van de Amerikaanse juriste Mary Joe Frug:

Although law is only one of the cultural factors that influence women's practices, if the legal rules (...) were different, female sexuality could be different (Frug 1992: 141).

Recht kan vergaand ingrijpen in de levens van mensen. Recht legt zijn definities van gebeurtenissen in het dagelijks leven op (Smart 1989: 4). Het Nederlandse gezinsherenigingsbeleid bepaalt of en hoe, onder welke voorwaarden, Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner hun gezinsleven in Nederland kunnen hebben en heeft daarmee een normatief karakter (Van Walsum 2000: 46). Het vreemdelingenrecht produceert betekenissen over wat dat gezinsleven inhoudt en welk gezinsleven wel of niet wordt gehonoreerd. Het recht heeft daarmee direct gevolgen voor de wijze waarop individuen hun leven kunnen inrichten en bepaalt het denken en handelen van individuen. Dit wordt wel genoemd de *disciplinerende functie van recht*, dat wil zeggen: gericht op het individu, die aan controle en documentatie wordt onderworpen. Het recht vormt een semi-autonoom betekenisstelsel met een eigen dynamiek, maar het is slechts een van de betekenisstelsels en niet volledig afgesloten voor andere betekenisstelsels. Het 'werkt samen' met andere systemen, zoals bijvoorbeeld

religie, of sociale betekenissen van *gender* (Chunn & Lacombe 2001: 14). In deze visie wordt door het dagelijks leven de betekenis van recht niet gerelativeerd, maar versterkt. Juist omdat het samenwerkt met andere systemen, is het recht zo machtig (Ewick & Silbey 1998: 48).

Welke gevolgen recht heeft, wordt derhalve niet alleen bepaald door het recht zelf en de uitvoering ervan, maar tevens door de sociale context van het recht: *heersende maatschappelijke beelden over gemengde relaties in de omringende samenleving*. Bijvoorbeeld het begrip schijnhuwelijk wordt niet alleen ingevuld aan de hand van de juridische definitie, of ideeën daarover in de uitvoeringscontext van vreemdelingendiensten, maar tevens door heersende sociale noties over gemengde relaties, vrouwen en migranten. Tegelijkertijd worden door de invulling van het begrip schijnhuwelijk in het vreemdelingenrecht betekenissen geproduceerd die ook hun effecten hebben buiten de context van het vreemdelingenbeleid.

In mijn onderzoek heb ik zowel gekeken naar de normatieve betekenis van het vreemdelingenrecht, als naar de manieren waarop vrouwen met een buitenlandse partner in het dagelijks leven met het vreemdelingenrecht omgaan (De Hart 2003). In dit hoofdstuk gaat de aandacht uit naar het tweede aspect: welke invloed heeft het recht op de keuzes en mogelijkheden van Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner, wat betreft huwelijk en relatie, man-vrouw-verhoudingen of arbeid en zorg? De terreinen waarop de gevolgen van het vreemdelingenrecht zich voordoen, zijn levensterreinen die mede bepalen wie we zijn. Werknemerschap, ouderschap en gezinsrelaties zijn immers identiteitsbepalend. Welke gevolgen heeft het voor de identiteit van aanvragers wanneer keuzes op deze terreinen binnen de context van het vreemdelingenrecht worden betwist of zelfs negatief gewaardeerd?

Recht en identiteit

Het recht kan als onderdeel van de sociale, historische en politieke context de sociale identiteit van individuen beïnvloeden. Recht categoriseert en kan in de meest letterlijke zin bepalen of iemand 'vrouw' of 'man' is, 'Nederlander' of 'vreemdeling'. Recht bepaalt tevens de identiteit van mensen, omdat het bepaalt welke verhalen zij over zichzelf kunnen vertellen.

Bij sociale identiteit gaat het om een definitie van het zelf, in relatie tot de omgeving. Identiteit is niet zozeer een individuele ervaring, men identificeert zichzelf in relatie tot anderen. Individuen zijn niet vrij om hun identiteit te bepalen of te veranderen. Dat gebeurt in onderhandeling met de sociale

context. Die sociale context bestaat niet alleen uit de directe sociale omgeving, maar ook uit historische, economische en politieke omstandigheden. Dit impliceert dat sociale identiteit niet voor eens en altijd vastligt. Mensen blijven op actieve wijze met identiteit omgaan. Identiteit is derhalve niet een gegeven, maar een dynamisch proces, dat constant nieuwe betekenis verkrijgt. Ondanks deze veranderlijkheid heeft het elementen van continuïteit (Verkuyten 1999: 30-31).

Identiteit is meervoudig. Een individu heeft niet één sociale identiteit, maar meerdere identiteiten, die onderling met elkaar zijn verweven. Identiteit is meervoudig in tijd: mensen veranderen in de tijd, ze kijken naar het verleden door de lens van het heden en kijkend naar de toekomst (Ghorashi 2001: 25). Een individu kan verschillende identiteiten op verschillende momenten hebben, maar een ervan benadrukken, afhankelijk van de context. *Gender*, etniciteit en klasse spelen een belangrijke rol bij identiteitsvorming en zijn onderling met elkaar verbonden. Sommige identiteiten kunnen worden opgelegd door de sociale context. Dit is de externe identiteit, die in tegenspraak kan zijn met de subjectieve identiteit (Ghorashi 2001: 20-28). In het geval van een negatieve externe identiteit wordt wel gesproken over gestigmatiseerde identiteit (Speelman 2001: 50-51).

Dat het vreemdelingenrecht gevolgen kan hebben voor de identiteitsvorming in gemengde relaties, blijkt uit het onderzoek van de Franse sociologe Beate Collet. Zij concludeert dat een restrictief vreemdelingenbeleid, zoals het Duitse, ertoe leidt dat de buitenlandse partner vasthoudt aan de eigen culturele achtergrond. In Duitsland bouwen buitenlandse partners met een Duitse vrouw een *Ausländeridentität* op (Collet & Varro 2000: 39). Daarentegen bevordert het liberalere Franse recht het loslaten van de cultuur van het herkomstland.

Vanzelfsprekend bepaalt niet alleen het vreemdelingenrecht de identiteitsvorming in een gemengde relatie. Ook in andere opzichten kan de gemengde relatie een identiteitsverandering voor Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner teweegbrengen (zie bijvoorbeeld Frankenberg 1993; Ifekwunigwe 1998). Dienne Hondius (1999: 154-155) constateert dat Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner meer dan Nederlandse mannen met een buitenlandse partner verdedigen dat zij *Nederlands* zijn gebleven, ondanks hun gemengde relatie. Zij ontkennen dat ze zijn opgeschoven in de richting van de cultuur van hun partner en hebben blijkbaar meer dan Nederlandse mannen behoefte aan het vasthouden aan een Nederlandse culturele identiteit. In dit hoofdstuk zal ik nagaan of en hoe de identiteitsbeleving van Nederlandse

vrouwen met een buitenlandse partner is veranderd en welke rol het vreemdelingenrecht daarin speelt.

Resumerend, hanteer ik op basis van het bovenstaande theoretisch kader de volgende uitgangspunten. Ik zal onderzoeken hoe het vreemdelingenrecht het dagelijks leven van Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner beïnvloedt. Ik beperk me tot de terreinen van de inrichting van het gezinsleven, arbeid en inkomen, en man-vrouwverhoudingen. Hoe bepaalt het vreemdelingenrecht de wijze waarop aanvragers hun leven kunnen inrichten? Welke gevolgen heeft het vreemdelingenrecht voor het denken en handelen van individuen? Hoewel ik daarmee de macht van het vreemdelingenrecht onderzoek, betekent dat niet dat er per definitie van uitgegaan moet worden dat het vreemdelingenrecht overheersende invloed heeft. Aanvragers zijn meer dan passieve ontvangers. Zij kunnen proberen het recht te ontwijken, te negeren of de gevolgen ervan te reduceren. Hoe reageren aanvragers op het vreemdelingenrecht en welke betekenissen kennen Nederlandse vrouwen eraan toe? Niet zozeer de regels van het vreemdelingenrecht, maar de gemengde relatie zelf staat centraal. Behalve het vreemdelingenrecht komen dan ook nog andere thema's aan de orde, zoals reacties van de sociale omgeving en discriminatie. Het vreemdelingenrecht geldt als een semi-autonoom betekenisstelsel, dat samenwerkt met andere systemen. In het bijzonder zal ik nagaan hoe de betekenis van het vreemdelingenrecht wordt versterkt door de 'samenwerking' met sociale betekenissen van *gender* en etniciteit. De betekenis die recht in het dagelijks leven heeft wordt hierdoor in belangrijke mate bepaald. Ten slotte is de vraag welke gevolgen de invloed van het vreemdelingenrecht op de diverse terreinen van leven en relatie heeft voor de identiteitsvorming van Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner. Zoals verderop in dit hoofdstuk zal blijken, beschouwen de meeste vrouwen zich niet langer als een Nederlander zoals andere Nederlanders. Zij herdefiniëren hun sociale positie en identiteit. De vraag is welke rol het vreemdelingenrecht in dit proces van herdefiniëring speelt.

De interviews

Ik heb interviews gehouden met vijftien Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner, in de periode februari tot en met november 2000.² Er werd gekozen voor een klein aantal interviews om een diepteanalyse mogelijk te maken. Met de interviews beoogde ik een zo gevarieerd mogelijk beeld van ervaringen met en meningen over het vreemdelingenrecht te geven. Van alle geïnterviewde vrouwen had de partner een verblijfsvergunning op grond van de relatie of heeft deze gehad, met één uitzondering. In sommige gevallen was de aanvraagprocedure al jaren geleden afgerond en had de buitenlandse partner inmiddels de Nederlandse nationaliteit. In andere gevallen was de procedure nog in gang en de uitkomst onzeker. Ik heb mensen geïnterviewd die de procedure als moeizaam hebben ervaren, maar ook mensen die de procedure als probleemloos omschrijven.³ Met uitzondering van twee Nederlandse vrouwen werden alle relaties gestart in de periode na 1993. In deze periode werd het beleid steeds restrictiever. De periode die in het onderzoek wordt bestreken, betreft de periode voor de inwerkingtreding van de nieuwe Vreemdelingenwet 2000. De buitenlandse partners zijn van veertien verschillende nationaliteiten, van buiten de Europese Unie. Daarnaast is gestreefd naar diversiteit wat betreft de verblijfsrechtelijke positie van de buitenlandse partner bij de start van de relatie (asielzoeker in procedure, toeristenvisum, verblijf in het buitenland, illegaal), de fase van de procedure waarin de aanvrager zich bevindt en de sociaal-economische achtergrond van partners. Hoewel andere onderdelen van mijn onderzoek zowel Nederlandse mannen als Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner betroffen, heb ik de interviews beperkt tot Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner. Hiervoor is gekozen omdat uit andere

2 De interviews maakten deel uit van mijn proefschrift gepubliceerd onder de titel *Onbezonnen vrouwen. Gemengde relaties in het nationaliteitsrecht en het vreemdelingenrecht*, Amsterdam: Aksant 2003. Naast de interviews met Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner, werden interviews gedaan met buitenlandse mannen met een Nederlandse partner, dossieronderzoek en observatieonderzoek verricht en een historische analyse gemaakt van de wet- en regelgeving.

3 De meeste respondenten zijn academisch geschoold (hbo en universitair: acht van de vijftien vrouwelijke respondenten). Vier paren wonen samen, één paar heeft een lat-relatie. De overigen zijn getrouwd. De duur van de relatie of het huwelijk varieert van korter dan één jaar (4), één tot vijf jaar (6), tot langer dan vijf jaar (9, waarvan twee langer dan tien jaar). Eén vrouw is gescheiden. Elf paren hebben kinderen. Twee paren hebben kinderen uit eerdere huwelijken.

onderdelen van het onderzoek bleek dat het vreemdelingenrecht meer gevolgen had voor vrouwen dan voor mannen. Tevens was ik vooral in de positie van vrouwen geïnteresseerd. Verderop in dit hoofdstuk zal ik aandacht besteden aan het belang van *gender* voor de beleving van het vreemdelingrecht en daarbij een vergelijking maken met ervaringen van Nederlandse mannen.

De regels

Voordat kan worden overgegaan op de resultaten van de interviews, is het noodzakelijk kort uiteen te zetten met welke regels aanvragers te maken krijgen. Wanneer de buitenlandse partner niet al over een (permanente) verblijfsvergunning in Nederland beschikt, zal een vergunning voor verblijf bij partner of echtgenote moeten worden aangevraagd. Voor verlening van deze vergunning moet aan meerdere voorwaarden worden voldaan. Zo dient de Nederlandse partner te beschikken over een vaste baan met een netto inkomen boven het sociaal minimum (netto bijstandsnorm voor gezinnen).⁴ Er moeten een geboorteakte en huwelijksakte of bewijs van ongehuwd zijn worden overlegd, die in het land van herkomst moeten zijn gelegaliseerd en eventueel ook geverifieerd. Partners moeten aantonen dat zij een serieuze relatie hebben. Voor veel nationaliteiten geldt de verplichting een machtiging tot voorlopig verblijf (mvv) aan te vragen vanuit het buitenland. Ook wanneer de buitenlandse partner reeds in Nederland verblijft, kan in de meeste gevallen de mvv niet vanuit Nederland worden aangevraagd. De verblijfsvergunning die aan de buitenlandse partner wordt verleend, wordt verstrekt met als doel: verblijf bij partner of echtgenote. Dat betekent dat wanneer de relatie wordt verbroken, de grond die aan de vergunning tot verblijf ten grondslag ligt, komt te vervallen. Daarom wordt in dit verband wel gesproken over een 'afhankelijke' verblijfsvergunning. Wanneer de relatie binnen drie jaar wordt verbroken dient de buitenlandse partner in beginsel het land te verlaten. Als de partner gedurende drie jaar over een verblijfsvergunning voor verblijf bij echtgenote of partner beschikt, komt hij in aanmerking voor een zelfstandige verblijfsvergunning.

4 Momenteel € 1.139,64 netto per maand.

Het gezinsleven

Dorien is een Nederlandse vrouw van 34 jaar.⁵ Ze ontmoet de 45-jarige Hamid uit Ethiopië in het park. Ze had met haar ouders de hele wereld rondgereisd en in diverse landen voor langere tijd gewoond. Ze had veel buitenlandse vrienden en had eerder relaties met een buitenlandse man gehad. Toen ze Hamid ontmoette, was het liefde op het eerste gezicht en Dorien raakte kort daarna zwanger. Voor Dorien vloeiende de keuze voor een buitenlandse partner logisch voort uit hoe haar leven er tot dan toe uit had gezien. De keuze voor een buitenlandse partner vormde voor haar dan ook geen breuk met haar leven daarvoor, voor de ontmoeting met het vreemdelingenrecht gold dat echter wel. Hamid had in Nederland asiel aangevraagd. Toen ze drie maanden zwanger was, werd Dorien voor het eerst direct met de verblijfspositie van Hamid geconfronteerd. Hamid ontving een afwijzende beschikking van de IND, waarin stond dat hij het land binnen tien dagen moest verlaten. De advocaat van Hamid stelde voor een verblijfsvergunning op basis van de relatie aan te vragen. Dorien vond dat een goed idee. Zij wilde zekerheid over zijn verblijf, het maakte haar niet uit hoe. Maar Hamid had zijn bedenkingen. Dorien vertelde:

Ik dacht: dat politiek asiel is zo'n lijdensweg. Ik dacht: dan maar verblijf bij Nederlandse partner. Dat zal wel makkelijk zijn [lacht]. Maar ik kon me op dat moment ook heel goed voorstellen dat hij vond dat ie recht had op politiek asiel en gewoon echt alleen maar uit liefde met mij wilde trouwen. Hij wilde zichzelf niet zien als iemand die hier in Nederland zou blijven via een Nederlandse vrouw. En daar zit ie nog steeds mee. Hij wilde daar niet aan. En als ik daar nu op terugkijk, als we het toen hadden gedaan, dan was de zaak allang rond. Maar ja, hij wilde daar helemaal niet aan, het heeft vrij lang geduurd voordat hij zich liet inschrijven in deze woning en al die andere dingen die voorwaarde waren, om daaraan te voldoen.

Aan de hand van het verhaal van Dorien en Hamid kan worden nagegaan welke rol het vreemdelingenrecht speelt op het moment dat de relatie wordt aangegaan. Vaak aarzelden de vrouwen in het begin als ze zich realiseerden dat de verblijfspositie van de man onzeker was. Het was een reden om nog eens te overdenken of ze de relatie echt wilden. Maar als ze eenmaal hadden besloten dat ze de relatie wilden voortzetten, wilden ze die ook snel legaliseren. Pas dan

5 Om herkenning te voorkomen zijn alle namen van respondenten gefingeerd.

had in hun ogen de relatie een serieuze kans. Het was dan ook vooral de vrouw, die het initiatief nam om een verblijfsvergunning op basis van de relatie aan te vragen. De buitenlandse mannen, wanneer deze reeds in Nederland verbleven en ook als ze illegaal in Nederland verbleven, waren net als Hamid vaak terughoudend. Zij aarzelden om hun weliswaar onzekere, maar ook onafhankelijke positie op te geven, om vervolgens voor hun verblijf afhankelijk te worden van de relatie met de Nederlandse partner (zo constateert ook Van Walsum 2000: 225). Op dit aspect van afhankelijkheid van de buitenlandse partner kom ik later nog terug.

Het vreemdelingenrecht beperkte de mogelijkheden van Dorien en Hamid om hun leven samen verder op te bouwen. Nadat de verblijfsvergunning voor verblijf bij partner voor Hamid was aangevraagd, duurde het nog ruim drie jaar voordat de vergunning werd verleend. Er waren twee problemen, die deze lange duur verklaren: Dorien, die een baan had in de IT, beschikte volgens de Immigratie en Naturalisatie Dienst (IND) niet over voldoende inkomen; zij verdiende tien – toen nog guldens – te weinig. Er volgde een langdurige correspondentie met de IND, waarin Dorien probeerde duidelijk te maken dat ze wel degelijk voldoende verdiende en dat de IND de vakantietoeslag niet had meegerekend. Uiteindelijk wist ze de IND te overtuigen. Daarmee werd aan de voorwaarden voldaan. Maar nu Hamid zijn asielverzoek had ingetrokken, diende hij te beschikken over een mvv. Dat betekende dat hij terug moest naar zijn herkomstland om de mvv aan te vragen. Hamid kon niet terug naar het herkomstland waaruit hij was gevlucht en ging daarom naar een buurland. Op het moment van het interview verbleef Hamid in verband hiermee sinds drie maanden in het buitenland. Het zou zes maanden duren voordat de mvv werd verleend en hij terug kon komen naar Nederland, zes maanden waarin hij van Dorien en hun drie jaar oude dochter was gescheiden. Dorien en Hamid waren er tevens op basis van hun eerdere ervaringen met de IND niet van overtuigd dat de mvv ook zou worden verleend, ook al voldeden ze verder aan alle voorwaarden.

Deze langdurige verblijfsrechtelijke onzekerheid had gevolgen voor de financiële situatie van het gezin. Gedurende de ruim drie jaar dat de verblijfsvergunning was aangevraagd, maar niet verleend, was het Hamid niet toegestaan te werken. Dit had voor het paar een aantal verschillende gevolgen. Dorien was de enige kostwinner van het gezin. Zij moest haar baan ook zien te houden, omdat zij moest kunnen blijven aantonen aan de inkomenseis te voldoen, bij de verlening van de mvv, de verblijfsvergunning en de jaarlijkse verlenging daarna. Voorlopig zou hier dus geen einde aan komen. Dorien vertelde hierover:

We hebben een laag inkomen met zijn drieën. Als hij zou kunnen werken dan had hij dat gedaan. Dan kan je ook weer verder plannen, kijken naar een andere woning. En ja, god, ik zou het wat gelijkwaardiger vinden als hij een baan had en ook leuker voor mezelf.(...) Dat is eigenlijk een situatie die ik niet ken, dat hij werkt en dat we daarover kunnen praten, ideeën over milieu of politiek. Dat is iets wat ik mis. Ik geloof dat ik het voor mezelf ook heel prettig zou vinden als het wat gelijkwaardiger was, dat ik werk en een deel van het huishouden doe. Dat het gewoon fifty-fifty is.

Hamid werd financieel afhankelijk van Dorien. Hij nam de zorg voor hun dochter op zich. Deze zorg had hij graag, maar met de financiële afhankelijkheid had hij problemen. Dorien vertelde dat hij de bonnetjes van de boodschappen bewaarde en aan haar overlegde, bij wijze van verantwoording, hetgeen zij als zeer pijnlijk ervoer. Overigens werkten enkele mannen wel degelijk in de periode dat het niet was toegestaan, maar dan zwart.

Een taakverdeling waarbij de vrouw de eerste of, zoals bij Dorien en Hamid, de enige kostwinner is en de man de zorgtaken op zich neemt, is in Nederland zeer ongebruikelijk. Bij gemengde relaties van Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner komt dit relatief vaak voor. Dit is enerzijds het gevolg van het vreemdelingsrecht, omdat de Nederlandse partner aan de inkomenseis moet voldoen en de buitenlandse partner in sommige gevallen niet mag werken. Maar het is tevens het gevolg van de positie van migrantenmannen als nieuwkomer en als migrant op de Nederlandse arbeidsmarkt. De arbeidsmarktpositie van Nederlandse vrouwen is beter dan die van migrantenmannen. Ook zijn Nederlandse vrouwen gemiddeld beter opgeleid dan migrantenmannen.

De rolverdeling bij deze gemengde relaties is derhalve als het ware 'omgekeerd'. Ik wil benadrukken dat deze rolverdeling niet vrijwillig werd gekozen, maar dat paren ertoe waren genoodzaakt door het vreemdelingsrecht en de maatschappelijke positie van migranten. Bovendien leidde de omgekeerde rolverdeling niet tot gelijkwaardigheid in de gezinsverhoudingen. Vrouwen waardeerden het dan ook niet positief. We zien dat terug bij Dorien. Zij vond dat het feit dat Hamid niet mocht werken niet alleen de financiële situatie van het gezin, maar ook de emotionele kwaliteit van de relatie negatief beïnvloedde. Ook het beeld dat hun sociale omgeving van hen had, werd er negatief door beïnvloed. Er werd door de omgeving vaak van uitgegaan dat Hamid niets deed. De zorg die hij voor hun dochter had, werd nauwelijks gezien of positief gewaardeerd. Zoals ik later nog uiteen zal zetten, heeft dit negatieve beeld niet alleen te maken met het feit dat de taakverdeling tussen Dorien en Hamid afwijkt van hetgeen in Nederland gebruikelijk is. Het kan tevens worden ver-

klaard uit de wijze waarop het vreemdelingenrecht de externe identiteit van het paar en met name van de migrantenman gaat bepalen. Op dit aspect van externe identiteit kom ik verderop nog terug. Eerst wil ik wat nader ingaan op de gevolgen van de inkomenseis waaraan de Nederlandse partner moet voldoen.

Arbeid en inkomen

Zoals altijd bij inkomenseisen, is het voor vrouwen moeilijker eraan te voldoen dan voor mannen. Vrouwen hebben nog altijd een slechtere arbeidsmarktpositie dan mannen, verdienen minder dan mannen en werken vaker dan mannen in deeltijdbanen en met tijdelijke contracten. Ook hebben vrouwen vaker zorgtaken dan mannen. Deels wordt hiermee in het gezinsherenigingsbeleid wel rekening gehouden: de inkomenseis geldt niet wanneer een ouder de zorg heeft voor een kind jonger dan vijf. Verschillende geïnterviewde vrouwen hadden problemen om aan de inkomenseis te voldoen. Het gevolg was dat vrouwen zich genoodzaakt zagen hun werkambities naar beneden bij te stellen.

Dat gold voor Corinne (27) die getrouwd was met Raadi (26), van Palestijnse afkomst. Corinne en Raadi hadden elkaar in het buitenland ontmoet, waar ze allebei studeerden. Ze hadden toen ook al een halfjaar samengewoond, tot Corinne na afloop van haar studie terug moest naar Nederland. Toen Corinne voor Raadi een visum voor bezoek aanvraagde, zodat hij met Nederland en met haar familie kon kennismaken, duurde het negen maanden voordat dit visum werd verleend. Die periode van scheiding, waarbij het onduidelijk was hoe lang het nog ging duren, had Corinne als zeer zwaar ervaren.

Corinne had een universitaire studie afgerond. Maar in haar vakgebied werd veel met kortlopende contracten gewerkt. Corinne verwachtte dat het zeker twee jaar zou duren voordat ze over een vast arbeidscontract kon beschikken. Een dergelijke langdurige scheiding wilde ze niet aan. Ze koos er daarom voor om een baan als secretaresse te zoeken, waarmee ze snel aan de inkomenseis kon voldoen. In eerste instantie kreeg ze van haar baas een jaarcontract. Op het moment dat ze de mvv aanvraagde, was dat contract echter niet meer een volledig jaar geldig.

Ik kon op dat moment geen mvv aanvragen, want mijn contract voldeed niet aan de eisen. Daarna heb ik mijn baas gesproken en uitgelegd hoe het zat, ik moet op het moment dat hij hier is nog een jaar hebben. Dus mijn baas was zo vriendelijk om te zeggen, dan teken ik voor anderhalf jaar. Na een jaar heb ik een vast contract gekregen. Maar dat kan dus alleen maar als je bij een aardige

baas in een klein bedrijf werkt. Dus als beginnende op de arbeidsmarkt heb je het moeilijk.

Omdat ze werk had dat ze inhoudelijk niet interessant vond, koos Corinne ervoor in deeltijd te werken, zodat ze op de vrije dagen bezig kan zijn met dingen die ze wel leuk vond. Op deze manier reduceerde ze ontevredenheid met haar werksituatie die het gevolg was van het vreemdelingenrecht. Op haar vakgebied keerde ze niet terug.

Corinne was geen uitzondering: ook andere vrouwen namen banen die ze niet wilden, bleven in banen die ze niet wilden, werkten beneden hun niveau, onderhandelden niet over arbeidsvoorwaarden met hun werkgever. Voor hen stond voorop het hebben van een baan waarmee aan de inkomenseis kon worden voldaan. Een van de gevolgen van het vreemdelingenrecht is aldus de verslechtering van de arbeidsmarktpositie van vrouwen.

Afhankelijkheid en macht in gezinsverhoudingen

Op een na hadden alle buitenlandse partners een afhankelijke verblijfsvergunning of hadden deze gehad. De meeste geïnterviewde vrouwen benoemden de afhankelijke verblijfsvergunning als een van de belangrijkste problemen van het vreemdelingenrecht.

Dat gold bijvoorbeeld voor Hannah, een Nederlandse vrouw (38) die sinds zeven jaar samenwoonde met een Ghanese man, Chris (38), met wie zij twee kinderen had. Toen Hannah Chris ontmoette verbleef hij illegaal in Nederland. Hannah was, net als Dorien, degene die erop aandrong een vergunning voor verblijf bij partner aan te vragen. Zij hoopte zo meer zekerheid en gelijkwaardigheid in de relatie te brengen.

Ik dacht als ik met hem door wil gaan, dan maakt de situatie waarin hij toen zat het wel heel ingewikkeld. Want het is natuurlijk niet makkelijk als je illegaal bent, om aan je geld te komen en om constant eigenlijk toch in angst te leven. Ik had sterk het idee, hoe onze relatie ook loopt, het kan alleen maar de relatie verbeteren, ook als hij onafhankelijk van me is op een bepaalde manier.(...) Ik dacht van als we door willen gaan met deze relatie, ja, dan wil ik toch wel dat het eerlijk gaat en niet dat de hele tijd zo'n zwaard, van de politie kan je oppakken, boven ons hoofd hangt. En ook wel natuurlijk omdat ik vertrouwen erin had dat onze relatie gewoon heel goed was. Een relatie moet ook een kans krijgen om te groeien.

Hannah en Chris voldeden aan alle voorwaarden voor de verblijfsvergunning bij partner. Hannah was werkzaam als juriste en de inkomenseis was voor haar geen probleem. De verblijfsvergunning werd toen maanden na de aanvraag verleend en vervolgens jaarlijks verlengd.

De afhankelijke verblijfsvergunning ervoer Hannah als een psychologische druk. Deze afhankelijkheid duurde op het moment van het interview, zeven jaar na de start van de relatie, nog steeds voort. Dit kwam omdat zij niet op de hoogte waren van de mogelijkheid om na vijf jaar legaal verblijf een vestigingsvergunning aan te vragen. Chris aarzelde over het aanvragen van de Nederlandse nationaliteit, omdat hij dan zijn oorspronkelijke nationaliteit zou moeten opgeven. Op aandringen van Hannah vroeg hij uiteindelijk toch naturalisatie aan. Dit naturalisatieverzoek werd echter niet ingewilligd, omdat legalisatie van de Ghanese geboorteakte werd geweigerd.⁶ Daarop werd tevens de verlenging van de verblijfsvergunning geweigerd. Toen ik Hannah sprak zat ze midden in deze onzekere situatie. Zij vertelde:

Het vervelendste is dat iemand afhankelijk van je is, eigenlijk, ja. Er is nooit gezegd door mij of door hem, als we ruzie hebben of zo: ik ga naar de vreemdelingenpolitie en zeg dat je maar hier weg moet of zo. Ja, dat weet je ook wel, dat je zo niet met elkaar om moet gaan, maar het speelt natuurlijk wel mee, ja. Dat als het niet helemaal goed gaat in je relatie, dat je dan wel weet: als het tussen ons niet werkt, dat hij dan dus het land uitgezet kan worden. Maar het is wel de vader van je kinderen, snap je, dus. Niet dat dat speelt nu tussen ons, maar dat speelt wel in je achterhoofd mee. Hoe langer je met elkaar bent, dan denk je: jeeetje, stel dat het nou niet goed gaat, dan worden de consequenties voor hem toch wel heel zwaar of heel zuur. Dus dat legt nog eens een keer extra druk op je, tenminste zo heb ik het wel ervaren. Ik moet ook niet zomaar een eind eraan maken of zo.

Dit citaat geeft aan hoezeer vrouwen zich ervan bewust zijn welke consequenties eventuele verbreking van de relatie voor de man heeft, maar ook welke

6 Eerder, bij aanvraag van de verblijfsvergunning, had Chris eveneens een geboorteakte moeten overleggen en deze was toen zonder problemen gelegaliseerd. De latere weigering was het resultaat van het gewijzigde beleid in 1996 inzake de zogenaamde 'probleemlanden' waartoe ook Ghana behoort. Weigering van geboorteaktes uit Ghana komt veelvuldig voor. Inmiddels bepaalt het beleid dat wanneer een geboorteakte eenmaal is overlegd en gelegaliseerd, deze later niet opnieuw hoeft te worden overlegd.

druk dat op de relatie kan leggen, zelfs als er, zoals bij Hannah, geen plannen zijn om de relatie te verbreken.

Het geeft tevens aan dat vrouwen mogelijk aarzelen om een niet goed lopende relatie te beëindigen, of een beslissing daarover uitstellen, omdat ze vrezen het verblijf van de partner in gevaar te brengen. Soms wordt het verbreken van de relatie om deze reden niet of nog niet bij de vreemdelingen-dienst gemeld. Dat gebeurde zelfs, zoals bij twee vrouwen die ik interviewde, in gevallen waarin sprake was van mishandeling door de buitenlandse partner. Net als bij migrantenvrouwen die zelf een afhankelijk verblijfsrecht hebben, leidt de afhankelijke verblijfsvergunning er dus toe dat vrouwen minder bescherming hebben tegen mishandeling.

Voor de Nederlandse vrouwen was een belangrijk thema hoe de macht waarover zij feitelijk beschikken, niet te gebruiken. Zij benoemden de macht waarover zij beschikken eerder als verantwoordelijkheid. Zij ontleenden hun macht niet alleen aan het vreemdelingenrecht, maar ook aan het feit dat de partner nieuwkomer was in Nederland en zij Nederlandse waren in hun eigen samenleving. Het vreemdelingenrecht versterkte de afhankelijke positie die de buitenlandse partner als nieuwkomer en migrant in Nederland reeds had. De Nederlandse vrouw beschikte over meer 'hulpmiddelen' in de relatie: behalve de verblijfsvergunning, inkomen, kennis van de Nederlandse taal en voorzieningen. Waldis (1998: 186) spreekt in dit verband over de positie van de vrouw als *gatekeeper*.

Omdat de verhoudingen tussen man en vrouw op zijn kop worden gezet, is macht een belangrijk thema voor discussie en onderhandeling in deze gemengde relaties. Dit heeft mogelijk zijn uitwerking op andere terreinen van de relatie, die ik niet heb kunnen onderzoeken. Het zou kunnen betekenen dat onderhandelingsruimte ontstaat voor nieuwe verhoudingen tussen partners (Appel 1994: 22). Maar het zou er ook toe kunnen leiden dat mannen proberen macht terug te krijgen door zich extra 'mannelijk' te gedragen (Reif 1996: 40). De 'macht van de vanzelfsprekendheid' zoals Komter (1985) die beschreef voor

7 Zie voor de gevolgen van de afhankelijke verblijfsvergunning voor migrantenvrouwen Van Blokland, Jansen & Vegter (1999) en Van Blokland & De Vries (1992). Inmiddels heeft minister Verdonk een beleidswijziging voorgesteld van belang voor migrantenvrouwen: slachtoffers van (seksueel) geweld komen in aanmerking voor een zelfstandige verblijfsvergunning ongeacht de duur van het rechtmatige verblijf, onder voorwaarde dat er aangifte is gedaan en een doktersverklaring wordt overlegd. Tweede Kamer 2003-2004, 29 200 VI, nr. 20.

relaties tussen Nederlandse mannen en Nederlandse vrouwen, is hoe dan ook doorbroken.

Concluderend kan worden gesteld dat het vreemdelingenrecht de mogelijkheden en relaties van Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner in belangrijke mate beïnvloedt. Het vreemdelingenrecht oefent zijn invloed uit vanaf de eerste ontmoeting en leidt ertoe dat relaties relatief snel worden geformaliseerd en dat sneller wordt getrouwd. De inkomenseis en de afhankelijke verblijfsvergunning leiden tot financiële en verblijfsrechtelijke afhankelijkheid van de buitenlandse man en een omkering van de verhoudingen tussen man en vrouw, hetgeen een psychologische druk op de relatie legt en door vrouwen en hun buitenlandse partners als beperkend wordt ervaren. De verblijfsrechtelijke onzekerheid en verdeling van arbeid en zorgtaken waartoe het vreemdelingenrecht paren noodzaakt, beïnvloedt tevens de emotionele kwaliteit van de relatie. Tegelijkertijd gebruiken paren verschillende strategieën om de gevolgen van het vreemdelingenrecht te reduceren: de man werkt zwart als werken niet is toegestaan, de verbreking van de relatie wordt niet of pas later bij de vreemdelingendienst gemeld, om te voorkomen dat de man met uitzetting wordt bedreigd.

Tevens wordt duidelijk hoe sociale verhoudingen en het vreemdelingenrecht elkaars invloed wederzijds versterken. De afhankelijkheid van de buitenlandse partner wordt niet alleen veroorzaakt door het vreemdelingenrecht, maar tevens door zijn positie als migrant en nieuwkomer in de Nederlandse samenleving. De afhankelijkheid van de buitenlandse man bepaalt mede hoe hij door de sociale omgeving wordt gezien. Het kan leiden tot wantrouwen in de sociale omgeving van het paar, die vreest dat de man de Nederlandse vrouw uitsluitend gebruikt om een verblijfsrecht te verwerven. De omkering van man-vrouwverhoudingen en de financiële afhankelijkheid versterkt dit wantrouwen. Zo gaat de afhankelijke status van de buitenlandse partner, verblijfsrechtelijk en anderszins, zijn externe identiteit in negatieve zin bepalen. Het maakt deel uit van de gestigmatiseerde identiteit van de man, maar ook van die van de vrouw: hij is degene die gebruikt, zij is degene die zich laat gebruiken. In het tweede deel van het hoofdstuk wordt de invloed van het vreemdelingenrecht op de identiteitsvorming onderzocht.

Vreemdelingenrecht en identiteit

Karen (25) ontmoette haar man Abdel (29) uit Algerije in de zomer op een terras. Abdel had met zijn werkgever een werkvergunning aangevraagd en mocht de beslissing in Nederland afwachten. Toen Karen en Abdel besloten te trouwen, wilden ze althans voorlopig nog geen verblijfsvergunning op basis van hun huwelijk aanvragen. Zij wilden eerst de beslissing op de aanvraag van de werkvergunning afwachten. Daarvoor hadden ze twee redenen. Enerzijds zou Abdel, als ze de verblijfsvergunning voor huwelijk zouden aanvragen, terug moeten naar zijn herkomstland voor de aanvraag van de mvv. Karen en Abdel hadden van mensen in hun omgeving gehoord hoe lang dat kon duren en hoe onzeker de uitkomst was en durfden het risico niet aan. Anderzijds wilde Abdel worden erkend als onafhankelijk persoon, als werknemer die een waarde zou kunnen hebben voor de Nederlandse samenleving, los van zijn huwelijk met een Nederlandse vrouw. Maar de kans dat hij de gevraagde werkvergunning zou krijgen, was niet groot, zo realiseerden zij zich. Karen gaf aan dat ze misschien wel sneller met Abdel getrouwd was, dan ze in een andere situatie zou hebben gedaan.

Als die druk boven je hangt, dat iemand het land uitgezet kan worden, dan heb je veel meer de behoefte om gelijk die belofte aan elkaar zo, op die manier te maken. Als je minder problemen hebt, dan kun je makkelijk drie jaar lekker samenwonen, dan zie je wel wat er gebeurt. Dus ik denk wel dat huwelijken sneller gesloten worden (...). Maar dan is het geen schijnhuwelijk, want dan hou je gewoon van elkaar, alleen je trouwt eerder dan je normaal gesproken getrouwd zou zijn.

Voordat Karen en Abdel konden trouwen, dienden ze, als gevolg van de Wet Voorkoming Schijnhuwelijken van 1994, zich te voegen bij de vreemdelingendienst, die een advies moest uitbrengen over het voorgenomen huwelijk. Zonder met het paar te hebben gesproken bracht de vreemdelingendienst een negatief advies uit. De ambtenaar van de burgerlijke stand verhoorde vervolgens de partners apart en nam de verhoren op band op. Het duurde zes maanden voordat ze toestemming kregen om te trouwen. Karen benoemde het verhoor als een kruisverhoor en vond het vernederend en discriminerend. Tijdens het interview met mij speelde ze de ambtenaar na:

Ja, zei de ambtenaar: en hij mag niet werken. Ik zeg: nee, hij mag niet werken. En hoe komen jullie dan aan geld? Ik zeg: ik werk naast mijn studie en daarvan

proberen we het te redden. Ja, vind je dat dan niet vervelend om iemand te moeten onderhouden. Ik zeg: nou ja, vervelend, weinig keus hè. Nou, je kan hem toch ook niet onderhouden? Ik zeg: als je samenwoont, wat moet je dan? Ja, maar dan loopt hij zijn hand op te houden bij jou. Dat soort opmerkingen krijg je dan. Nou, echt heel raar.

De ervaringen met de burgerlijke stand en vreemdelingendienst waren voor Karen een grote schok en brachten grote spanningen met zich mee. Ze werd enkele maanden overspannen en voor haar gevoel overheerste de procedure in deze eerste periode de gehele relatie. Het was voor haar, net als voor de meeste andere vrouwen, een nieuwe, onverwachte kennismaking met de Nederlandse staat. Karen betwiste niet de legitimiteit van het restrictieve vreemdelingenbeleid en de controle op schijnhuwelijken. Toch heeft ze door haar persoonlijke ervaring een andere kijk op die regels gekregen. Ze heeft nieuwe inzichten verworven in de werking van Nederlandse wetgeving en instituties. Sommige vrouwen beschreven dit nieuwe inzicht als een verlies van 'onschuld', onwetendheid of naïviteit. Het ideaalbeeld dat zij hadden van een rechtvaardige samenleving, waarin rekening werd gehouden met de rechten van individuen, bleek niet te kloppen. Karen:

Je wordt er echt helemaal kriegel van. Die onzekerheid en dat iedereen tegenwerkt. De bureaucratie hier in het land en gewoon ook tegenwerken, dat realiseer je je niet, als je eraan begint. Je hebt toch het idee dat het een eerlijk land is, waarbij mensen eerlijk behandeld worden. Volgens de wet. (...) Je raakt je vertrouwen in het systeem, in de wet, in de uitvoerders ervan echt kwijt. (...) ik bedoel, als buitenstaander denk je het is terecht dat ze al die gesprekken doen. Dat zeggen ook heel veel mensen. Ja, het is ook wel terecht, er worden heel veel schijnhuwelijken gesloten. Alleen, als je er zelf middenin zit, dan is het gewoon superfrustrerend, zeker als je te goeder trouw bent. Ja, het voelt als onmenselijk, echt dat je denkt: waarom doen ze mij dit aan?

Dergelijke ervaringen hebben gevolgen voor de identiteitsbeleving van vrouwen als Nederlandse. Zoals ik later nog nader uiteen zal zetten, is de ontmoeting met het vreemdelingenrecht veelal de eerste keer dat vrouwen worden geconfronteerd met het feit dat hun lidmaatschap van de Nederlandse dominante groep onzeker is geworden. Het kan leiden tot verschillende reacties, die in verschillende combinaties naast elkaar kunnen bestaan; ze kunnen veranderen afhankelijk van de situatie, maar ook in de tijd veranderingen ondergaan. De eerste mogelijkheid is, dat het leidt tot een gevoel van verlies van Nederlandse

identiteit, of zelfs van de wil om Nederlandse te zijn. Dit kan leiden tot het dromen van een toekomst elders, buiten Nederland. Dat gold voor Karen, die zei:

Soms wil ik geen Nederlandse meer zijn. Terwijl ik er vroeger altijd trots op was, dat wij zo'n vrij land waren en tolerant en zo. En nu heb ik er af en toe zo genoeg van, dat ik zoiets heb van: nou jongens, ik pak mijn biezen en ga lekker naar Australië of naar een ander land. En ik ga daar wat opbouwen. Want ik heb het vertrouwen wel een beetje verloren, in de staat. En in de mensen ook wel. Maar meer in het algemeen ook in de goedheid van mensen.

Een tweede mogelijke reactie is proberen vast te houden aan de identiteit als Nederlandse. Hoewel ook deze vrouwen een gevoel van verlies van identiteit als Nederlandse beschrijven, uiten zij tevens de wens om aan hun Nederlandse identiteit vast te houden, omdat er geen alternatief is. Ze willen insluiting en de mogelijkheid in Nederland te wonen. Ook uit dit willen vasthouden aan de Nederlandse identiteit, valt af te leiden dat deze omstrede en onzeker is geworden. Dorien vertelde:

Ik zie mezelf wel als Nederlander, maar ik sta niet achter Nederland en de Nederlanders en de Nederlandse wet. Ik zie meer mezelf. Kijk, als je zegt ik ben geen Nederlander meer, wat ben je dan wel? Ik zie mezelf en misschien kun je dat zien als dat ik dan boven Nederland of naast Nederland sta.

Een derde mogelijke reactie is het formuleren van een nieuwe identiteit. Deze vrouwen benoemen zichzelf als een categorie, te onderscheiden van andere Nederlanders die geen buitenlandse partner hebben. Ze spreken over zichzelf als Nederlandse, wanneer ze spreken over het verleden, de periode voordat ze een gemengde relatie hadden. Het is wat ze waren, niet wat ze zijn. Dit geeft aan hoe identiteit veranderlijk is in tijd. Over hun huidige positie spreken ze als in termen van 'vrouw met een buitenlandse partner', 'vrouw met een biculturele relatie', 'als je met een buitenlander bent' of de groep 'gemengde relaties'. Ze spreken over Nederlanders zonder buitenlandse partner als over 'Nederlanders', 'andere Nederlanders', 'gewone relaties', 'de buitenwereld' of 'buitenstaanders', zichzelf uitdrukkelijk van deze categorie uitsluitend.

Vervreemding

Deze veranderde identiteitsbeleving kan leiden tot een gevoel van verlies en van vervreemding. Meerdere vrouwen beschreven een gevoel van vervreemding van andere Nederlanders in hun omgeving, waaronder hun familie en vrienden. Dit proces van vervreemding was een tweezijdig proces: hun omgeving ging ze anders zien, maar zelf gingen ze zichzelf ook anders benoemen en hun omgeving anders zien. Zo beïnvloedden de externe en de interne identiteit elkaar wederzijds. Dit heeft niet alleen te maken met de terughoudende reacties van de sociale omgeving op de keuze voor een buitenlandse partner, maar ook met onbegrip in die omgeving voor de ervaringen met het vreemdelingenrecht. De meeste vrouwen vonden dat ze dingen hadden beleefd waarvan andere Nederlanders zich geen voorstelling konden maken. Mensen begrepen vaak niet waarom de aanvraag zo moeilijk was of waarom de procedure zo lang duurde. Karen zei hierover:

De onwetendheid is zo groot onder mensen. Iedereen zei op de bruiloft: nou mag ie blijven, hè. Hij mag helemaal niet blijven, hij moet nog steeds terug naar zijn land (...). Ze weten het wel, maar je kan het nooit begrijpen als je er niet zelf in zit. Als ik zeg: het kost veel tijd en energie, dan begrijpen ze dat wel, maar ze weten niet waar het allemaal in doordringt. Ze geven vaak adviezen waar je niks mee kunt, omdat het in jouw situatie helemaal niet kan. En ze proberen het wel te begrijpen, maar ze begrijpen er eigenlijk niet zoveel van.

Dat vrouwen zich vervreemd en 'anders' voelden dan andere Nederlanders, vond niet alleen zijn oorzaak in de ontmoeting met het vreemdelingenrecht. Na verkrijging van de Nederlandse nationaliteit door de buitenlandse partner kwam er dan ook niet per definitie een einde aan. Ook ervaringen met discriminatie en racisme, culturele verschillen met de partner, migratie-ervaringen van de partner (bijvoorbeeld heimwee, de wens om terug te keren, de positie op de arbeidsmarkt) en de negatieve beeldvorming over migranten en gemengde relaties speelden een rol. Op alle genoemde punten hadden de vrouwen ervaringen die hen onderscheidden van de meeste andere Nederlanders. De negatieve beeldvorming over gemengde relaties hangt wel samen met het vreemdelingenrecht: vrij algemeen bestaat het beeld dat veel gemengde relaties

schijnhuwelijken zouden zijn. Ik wil nu nagaan hoe het proces van vervreemding wordt voortgezet en welke rol het vreemdelingenrecht daarin speelt.

Meerdere vrouwen vertelden over ervaringen met racisme en discriminatie en de negatieve beeldvorming over gemengde relaties en migranten. Na de strijd met instanties over het verblijfsrecht, volgde voor sommige vrouwen de dagelijkse strijd om die beeldvorming, alsmede met instanties en mensen in hun omgeving die discrimineerden. Hannah vertelde hoe ze anders was gaan aankijken tegen discriminatie, door haar relatie met haar Ghanese partner en zeker sinds ze samen kinderen hadden:

Ik denk wel dat je dan meer voelt wat discriminatie betekent, wat dat betekent voor iemand. Als ik heel eerlijk ben, dan heb ik dat altijd weggewuïfd, als hij daarover begon. Nou ja, dat valt toch allemaal reuze mee. Ik ben als ik eerlijk ben pas echt gaan voelen wat discriminatie is, sinds ik kinderen heb. Als je mensen hoort praten over buitenlanders op zo'n gemene haatdragende toon, vol haat of onbegrip, dan denk ik: ja, de kleine van mij is ook zwart, hè, daar heb je het ook over. Die is hartstikke onschuldig, die heeft helemaal niets gedaan. Dus nou zeg ik er ook wel meer van, als het me overkomt.(...) Dat had ik me gewoon nooit zo gerealiseerd als ik niet met een buitenlander was geweest. Nou, een voorbeeld, we gaan naar Friesland naar een huisje, we hadden een autootje gehuurd. Nou, we rijden door de polder, hartstikke leuk. En ik snapte nooit zo goed, waarom hij niet leuk naar de polder wilde, totdat ik dat deed met hem. Nou, dat is echt zo van mensen die zich omdraaien en wijzen. Dat geloof je toch niet! Tenzij je het zelf meemaakt.

De *herhaling* van dergelijke ervaringen met discriminatie en de negatieve beeldvorming over gemengde relaties, na de ervaringen met de vreemdelingenwet, heeft een uitsluitende werking (Ghorashi 2001: 167). Tijdens het onderzoek viel me op dat de ervaringen met het vreemdelingenrecht voor vrouwen heel levend bleven, ook al hadden ze al jaren geleden plaatsgevonden en had de man inmiddels de Nederlandse nationaliteit. Ze konden soms tot in details de inhoud van gesprekken en brieven beschrijven, wisten soms nog precies hoe de ambtenaar eruitzag en terwijl ze het vertelden, kwamen de emoties van toen terug.

8 Zie bijvoorbeeld Kamminga (1993) over de beeldvorming over gemengde relaties in Nederlandse dagbladen.

Ik denk dat dit gebeurde, niet alleen omdat de ervaringen ingrijpend waren en het gezinsleven daadwerkelijk hadden beïnvloed, maar ook omdat ze een functie vervulden in het heden en voor de toekomst. De ontmoeting met het vreemdelingenrecht betekende een van de eerste confrontaties met het onzeker worden van de dominante Nederlandse autochtone positie. Omdat aan het proces van vervreemding sindsdien geen einde was gekomen, maakte het vreemdelingenrecht hiervan onderdeel uit. Ervaringen met het vreemdelingenrecht vormen onderdeel van hun 'nieuwe' identiteit als Nederlandse vrouw met een buitenlandse partner. Dat zou tevens betekenen dat voor vrouwen die in mindere mate een veranderde sociale positie ervoeren, bijvoorbeeld omdat zij niet te maken hadden met discriminatie of racisme (en dus een partner hadden die niet zozeer als 'etnische ander' wordt gezien) de herinnering aan het vreemdelingenrecht niet een dergelijke rol zou spelen. Ervaringen met het vreemdelingenrecht hebben dus een grotere invloed, naarmate ze meer verbonden zijn met ervaringen op andere terreinen van het leven. Op de betekenis van etniciteit bij de beleving van het vreemdelingenrecht en de gevolgen daarvan voor de identiteitsvorming kom ik later nog terug.

Herdefiniëring van identiteit

Het verlies van het gevoel van Nederlandschap en de veranderde banden met hun Nederlandse omgeving gaan voor veel vrouwen gepaard met pijn, bitterheid, teleurstelling en cynisme. Tot nu toe heb ik dit proces van herdefiniëring vooral in negatieve bewoordingen beschreven. Een deel van de geïnterviewde vrouwen benadrukte echter de positieve kanten. Zij kozen het duidelijkst de derde genoemde reactie op het onzeker worden van hun lidmaatschap van de Nederlandse dominante groep, herformuleerden hun sociale positie en zochten nieuwe banden en alternatieve sociale groepen.

Nieuwe banden en alternatieve sociale groepen werden in de eerste plaats gezocht in contacten met de sociale groep van de buitenlandse partner. Meerdere vrouwen beschreven de band die ze voelen met de nationale groep van hun partner en hun sterke persoonlijke betrokkenheid bij thema's van migratie en multiculturaliteit in het algemeen.

Corinne zei hierover:

Je ontwikkelt een soort voelsprietten. Allerlei dingen die je opvangt, over hoe mensen denken over buitenlanders. En dan weet je precies wat je tegen wie kunt zeggen, wat je niet kunt zeggen en wel kunt zeggen, hoe je op iemand moet

reageren. Ik heb het merendeel vrienden en vriendinnen die zelf een buitenlandse partner hebben of hebben gehad en die vaak zelf in het buitenland zijn geweest. Maar mensen daarbuiten, daar merk je natuurlijk meer hoe die erover denken. En met de media, daar ga je anders mee om, daar lees je andere dingen in opeens. Dat zijn dan die voelsprietten: hé, dat klopt helemaal niet of hoe kunnen ze dat er nou over zeggen. Iedereen wordt op een hoopje gegooid, dus je krijgt wel een ander beeld. Een ander inzicht in hoe men hier denkt over de islam, vrouwenbesnijdenis, dat soort zaken. Ik denk dat je daar zeker in gevormd wordt door je buitenlandse partner.

In de tweede plaats vormden vrouwen nieuwe netwerken van Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner. Op twee na hadden alle vrouwen kleine informele netwerken van vrouwen om zich heen verzameld met wie ze ervaringen en informatie deelden. Enkele vrouwen waren leden van de organisaties van gemengde paren in Nederland, sommigen van hen actief.

Informele netwerken en organisaties van gemengde relaties zijn belangrijke bronnen van steun en informatie, die vrouwen kunnen behoeden voor foutieve informatie of verlies of niet gebruik kunnen maken van rechten. Maar de functie die dergelijke groepen kunnen vervullen, gaat verder. Door uitwisseling van ervaringen en belangenbehartiging met anderen in vergelijkbare posities, wordt getracht een nieuwe, collectieve identiteit op te bouwen voor gemengde paren en kinderen (Collet & Varro 2000: 41). De alternatieve sociale groepen bestaan uit de groep van de buitenlandse partner, uit netwerken van gemengde relaties en gezinnen. De nieuwe kennis en inzichten in hun sociale positie beschouwen vrouwen als een verrijking van hun leven. Het geeft hen wat de Nederlandse onderzoekster Marjo Buitelaar (2000: 143) 'meervoudige culturele competentie' heeft genoemd. Althans een deel van de vrouwen formuleert dergelijke voordelen van hun veranderde sociale positie.

De betekenis van gender en etniciteit

Of en in hoeverre de beschreven herdefiniëring van identiteit als reactie op ervaringen met het vreemdelingenrecht zich voordoet, hangt samen met *gender* en etniciteit. De etniciteit van de partner bepaalt mede of aanvragers met de meer restrictieve kanten van het vreemdelingenrecht te maken hebben: zo geldt de mvv-plicht niet voor westerse nationaliteiten, maar wel in geval van niet-westerse nationaliteiten.

Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner worden door hun sociale omgeving veelvuldig op hun *gender*positie aangesproken, zowel in als buiten de context van het vreemdelingenrecht. Het idee waarop ze worden aangesproken is, kort gezegd, dat zij door de buitenlandse partner worden gebruikt om een verblijfsvergunning. Vrouwen worden tevens aangesproken op het idee dat ze in hun relatie met hun buitenlandse partner vrijheden als Nederlandse, westerse vrouw zouden hebben opgegeven, vanwege de culturele achtergrond van de partner. Of dit gebeurt, hangt eveneens samen met de etniciteit van de partner; een Nederlandse vrouw met een westerse partner zal hierop minder snel worden aangesproken dan een vrouw met een niet-westerse partner. Op deze manieren worden via de *gender*positie van de Nederlandse vrouw vertogen over vreemdelingenrecht, cultuur en etniciteit met elkaar verbonden.

Dat zien we terug in het verhaal van Karen. We hebben gezien dat in het verhoor door de burgerlijke stand het vermoeden speelde dat het huwelijk plaatsvond om de verblijfsvergunning. Het wantrouwen werd mede gevoeld door het feit dat Abdel ook financieel van Karen afhankelijk was. De afhankelijke positie van Abdel ging zijn externe identiteit, maar ook die van Karen, in negatieve zin bepalen. De strijd die enkele Nederlandse vrouwen en buitenlandse mannen, zoals Karen en Abdel, voerden om een zelfstandig verblijfsrecht, was dan ook niet alleen een strijd om verblijfsrechtelijke zekerheid of meer gelijkwaardige verhoudingen in de relatie, maar ook om een positieve en onafhankelijke identiteit van beide partners.

Karens identiteitsbeleving werd op verschillende en tegenstrijdige manieren beïnvloed door de diverse aspecten van haar relatie. In reactie op haar ervaringen met het vreemdelingenrecht zei ze soms geen Nederlandse meer te willen zijn. Maar ze zei ook dat ze zich in haar relatie met haar Algerijnse man steeds meer Nederlander was gaan voelen. Door de cultuurverschillen tussen haarzelf en haar partner, had ze meer inzicht verkregen in de manieren waarop zij cultureel gezien Nederlandse was en was ze zich meer Nederlandse gaan voelen. Hier gaat het om haar subjectieve identiteit, die echter niet spoorde met de manier waarop ze door de buitenwereld op haar culturele identiteit werd aangesproken, haar externe identiteit. Hoewel ze in haar relatie de betekenis van cultuurverschillen onderkende, was het voor haar in haar sociale omgeving van belang te laten zien dat cultuur er niet toe deed. Daarmee wilde ze aantonen dat haar man niet voldeed aan het stereotype beeld over Algerijnse mannen. Dat haar omgeving veronderstelde dat ze in haar relatie haar vrijheden als vrouw had opgegeven, correspondeerde niet met haar eigen ideeën over haar relatie met haar man. Hoewel Karen zich afzette tegen deze stereotype beeldvorming over Algerijnen, reproduceerde ze deze ook, door haar man uit te

zonderen van andere Algerijnen. De haar toegeschreven externe identiteit waartegen ze zich verzette, eigende ze zich daarmee ook toe. Het laat zien hoe haar identiteitsvorming meervoudig was: in verschillende sociale contexten benadrukte ze andere aspecten van haar identiteit.

Omdat ik geen Nederlandse mannen met een buitenlandse partner heb geïnterviewd, kan ik de beleving van het vreemdelingenrecht en identiteitsbeleving van Nederlandse mannen en Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner niet met elkaar vergelijken. Op basis van informele gesprekken die ik met Nederlandse mannen heb gehad, onder meer tijdens bijeenkomsten van gemengde relaties, heb ik de indruk dat er wel verschillen zijn. De gevolgen van het vreemdelingenrecht zijn voor Nederlandse vrouwen groter dan voor Nederlandse mannen. Ook krijgen Nederlandse vrouwen meer met weerstanden uit hun omgeving te maken, omdat zij meer dan mannen gezien worden als dragers van een cultuur en hoedsters van de natie. Vrouwen hebben altijd een belangrijke rol gespeeld in constructies van de natiestaat, als symbolische dragers van de collectieve liefde en eer van de natie (Yuval-Davis 1997, Stoler 2001). Nederlandse mannen krijgen evenmin met de 'omkering' van man-vrouwverhoudingen te maken, integendeel, traditionele rolpatronen worden door het vreemdelingenrecht versterkt.

Echter, hoewel de gevolgen van het vreemdelingenrecht voor Nederlandse mannen in het algemeen gesproken minder vergaand zijn, heb ik uit de informele gesprekken met Nederlandse mannen de indruk dat de schok van de ontmoeting met het vreemdelingenrecht voor hen groter is dan voor Nederlandse vrouwen. Mogelijk kan dit worden verklaard doordat zij in mindere mate dan Nederlandse vrouwen al eerder ervaring met uitsluiting en marginalisering hebben opgedaan. Mijn indruk is tevens dat Nederlandse mannen meer dan Nederlandse vrouwen een beroep doen op rechten als Nederlands burger.⁹ In reactie op de ontmoeting met het vreemdelingenrecht lijken zij hun Nederlandse identiteit te benadrukken en hieraan vast te houden, waar Nederlandse vrouwen eerder geneigd zijn hun identiteit te herformuleren. Deze beweging ten aanzien van identiteitsbeleving is omgekeerd aan wat Dienke Hondius (1999: 154-155) vond wat betreft cultuur: terwijl Nederlandse mannen geen moeite hebben om toe te geven dat ze in de richting van de cultuur van hun

9 Dit wordt bevestigd door Constable (2003: 208) die de frustratie beschrijft van witte Amerikaanse mannen met een Aziatische partner over de Amerikaanse toelatingsprocedure en hun overtuiging dat zij als Amerikaanse burger en belastingbetaler recht hebben op toelating van hun buitenlandse partner.

partner zijn opgeschoven, benadrukken Nederlandse vrouwen hier juist dat zij Nederlandse zijn gebleven. Deze resultaten geven aan hoe identiteiten meervoudig kunnen zijn en mensen in verschillende contexten verschillende kanten van hun identiteitsbeleving benadrukken.

Conclusies

Aan de hand van interviews met Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner is inzicht verworven in consequenties van het vreemdelingenrecht voor de levens en relaties van Nederlandse vrouwen met een buitenlandse partner. Aanvragers vertellen verschillende en tegenstrijdige verhalen over het vreemdelingenrecht. Ze vertellen hoe de vreemdelingenrechtelijke procedure hen machteloos maakt ten opzichte van uitvoeringsinstanties en hoe het de Nederlandse partner in een machtspositie ten opzichte van de buitenlandse partner plaatst. Ze verhalen over de manieren waarop het recht hen in hun keuzemogelijkheden beperkt, wat betreft de relatie en de verdeling van arbeid en zorg, maar ook hoe ze hun gemaakte keuzes uiteindelijk zelf bepalen. Ze schrijven het recht in het dagelijks leven grote macht toe, maar vertellen ook hoe ze het vreemdelingenrecht negeren: door kleine leugens, zwart werken door de partner, door een verbroken relatie niet te melden bij de vreemdelingendienst. Ze vinden het vreemdelingenrecht onderdrukkend en onrechtvaardig, maar betwisten niet de legitimiteit van het restrictief vreemdelingenbeleid. Zij verzetten zich niet tegen het restrictief beleid, maar wel tegen de consequenties van dit beleid voor hun individuele liefde en gezinsleven.

Ondanks de dwang en beperkingen die vrouwen beschrijven, zien ze hun keuzes uiteindelijk als een keuze voor deze ene man, voor hun individuele liefde. Door zo hun mening over het algemene beleid te scheiden van hun persoonlijke ervaringen, kunnen ze zich achter het restrictieve beleid blijven scharen. Ze ontwijken de spanning tussen hun persoonlijke relaties en dit restrictieve beleid (Van Walsum 2000: 247).

Zij vertellen daarmee een bepaald verhaal over het recht, dat kan worden gezien als een *up against the law*-verhaal (Ewick & Silbey 1998). Recht zien ze als het product van ongelijke macht. Recht is niet objectief en eerlijk, maar willekeurig en onvoorspelbaar. Ze handelen in strijd met het recht en gebruiken 'trucs' om het recht te vermijden of te gebruiken. Misleidingen en leugens, humor en het schoppen van scènes zijn te zien als vormen van verzet. Deze trucs zijn niet zozeer een overtreding van de regels, als een ontwijking van de regels. Ze tasten de macht van het recht niet aan, maar schokken of verwarren

het. Het ideaal van een onpartijdig en rechtvaardig recht blijft ermee in stand. Juist de tegenstrijdige en meervoudige betekenissen die aan het recht worden toegekend, bevestigen de macht van het recht als duurzaam en machtig sociaal instituut. Zo gezien overheerst het vreemdelingenrecht het dagelijks leven volledig. Ondanks hun kritiek en vormen van verzet, bepaalt het vreemdelingenrecht de manier waarop vrouwen zichzelf en hun relatie met hun partner zien. Ze nemen de betekenissen van het vreemdelingenrecht over en gaan de eisen van het recht als natuurlijk en vanzelfsprekend zien. Om met Sarat en Kearns (1993: 29) te spreken:

law has colonised our soul, making its demands ours at the same time that it reinforces the illusion of independence from law.

Literatuur

- Appel, S. (1994) 'Liebe und Partnerschaft zwischen deutschen Frauen und Ausländern', *Psychosozial*, (55) 17: 17-26.
- Blokland, E. van, S. Jansen & M. Vegter (1999) *Onzekere rechten. Onderzoek naar de rechtspositie van vrouwen met een afhankelijke verblijfsvergunning na scheiding*, Nijmegen: Ars Aequi, Clara Wichmann Instituut.
- Blokland, E. van & M. de Vries (1992) *De afhankelijke verblijfstitel van migrantenvrouwen*, Nijmegen: Wetenschapswinkel KUN.
- Buitelaar, M. (2000) 'Het liefst gewoon een Marokkaan? Over de partnerkeuze van hoogopgeleide vrouwen van Marokkaanse afkomst in Nederland', in K. Luyckx, *Liefst een gewoon huwelijk? Creatie en conflict in levensverhalen van jonge migrantenvrouwen*, pp. 139-180, Leuven: Acco.
- Chunn, D.E. & D. Lacombe (2000) *Law as a Gendering Practice*, Ontario: Oxford University Press.
- Collet, B. (2000) 'Binationale Paare und Familien in Frankreich und Deutschland: die Auswirkungen des rechtlichen Status auf die Integrationsmodi inländisch verheirateter Ausländer', in J.L. Alber, L. Ossipow, V. Outezabet & B. Waldis, *Tous Azimuts. Approche pluridisciplinaire des couples binationaux. Grenz-überschreitend Heiraten. Binationale Paare in pluridisziplinärer Perspektive*, pp. 103-119, Fribourg: Editions universitaires Fribourg.
- Collet, B. & G. Varro (2000) 'Das Fremde ganz nah. "Kulturelle Identität" in Konzept und Alltag binationaler Partnerschaften', *Anthropoliten*, (8): 35-42.
- Constable, N. (2003) *Romance on a Global Stage. Pen Pals, Virtual Ethnography, and 'Mail Order' Marriages*, Berkeley: University of California Press.
- Ewick, P., R.A. Kagan & A. Sarat (1999), *Social Science, Social Policy, and the Law*, New York: Russell Sage Foundation.

- Ewick, P. & S. Silbey (1998), *The Common Place of Law. Stories from Everyday Life*, Chicago: University of Chicago Press.
- Frug, M.J. (1992) *Postmodern Legal Feminism*, New York: Routledge.
- Ghorashi, H. (2001) *Ways to Survive, Battles to Win. Iranian Exiles in the Netherlands and the US*, (diss. Nijmegen) Nijmegen: s.n. proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Hart, B. de (2003) 'Onbezonnen vrouwen. Gemengde relaties in het nationaliteitsrecht en het vreemdelingenrecht', *Nemesis*, (19) 3: 54- 62.
- Hart, B. de (2000) 'De Goede Lobbes en de Onbezonnen vrouw. Gemengde relaties en het schijnhuwelijk', Themanummer *Migrantenstudies*, (16) 4, 246-259.
- Hondius, D. (1999) *Gemengde huwelijken, gemengde gevoelens. Aanvaarding en ontwijking van etnisch en religieus verschil sinds 1945*, Den Haag: SDU uitgevers.
- Ifekwunigwe, J.O. (1998) 'Borderland feminisms: towards the transgression of unitary transnational feminisms', *Gender and History*, (10) 3, 553-557.
- Kammaing, M. (1993) *Grensoverschrijders. De beeldvorming van bi-culturele relaties in Nederlandse dagbladen*, Amsterdam: Wetenschapswinkel UvA.
- Komter, A. (1985) *De macht van de vanzelfsprekendheid: relaties tussen vrouwen en mannen*, 's-Gravenhage: VUGA.
- Reif, E. (1996) 'Verstehen und Missverstehen in interkulturellen Paarbeziehungen', in H. Pusitz & E. Reif, (red.), *Interkulturelle Partnerschaften. Begegnungen der Lebensformen und Geschlechter*, Frankfurt: IKO.
- Sarat, A. & T.R. Kearns (1993) *Law in Everyday Life*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Smart, C. (1989) *Feminism and the Power of Law*, London: Routledge.
- Speelman, G.M. (2001) *Keeping Faith. Muslim-Christian Couples and Interreligious Dialogue*, Zoetermeer: Meinema.
- Stoler, A.L. (2001) 'Tense and Tender Ties: The politics of comparison in North American history and (post) colonial studies', *Journal of American History*, (88) 3: 829-865.
- Waldis, B. (1998) *Trotz der Differenz. Interkulturelle Kommunikation bei maghrebinisch-europäischen Paarbeziehungen in der Schweiz und in Tunesien*, Freiburg: Universitätsverlag Freiburg.
- Walsum, S. van (2000) *De schaduw van de grens. Het Nederlandse vreemdelingenrecht en de sociale zekerheid van Javaanse Surinamers*, Arnhem: Gouda Quint.
- Walsum, S. van (2000) 'Het ene gezin is het andere niet: gezinsnormen en (on)gelijkheid in het Nederlandse immigratiebeleid', in R. Holtmaat, *De toekomst van gelijkheid. De juridische en maatschappelijke inbedding van de gelijke behandelingsnorm*, Deventer: Kluwer.
- Yuval-Davis, N. (1997) *Gender and Nation*, London: SAGE Publications.